

TWEEDE CURSUSJAAR

Les 8: HET ONDERWIJS VANAF DE MIDDELEEUWEN TOT CA. 1900

JAC BACKX

1 Het onderwijs in de middeleeuwen.

1.1 Kerkelijke scholen

Vóór de elfde eeuw waren alle scholen kerkelijk: te weten Domkapittelscholen, onder het bestuur van een bisschop, parochiescholen onder de rechtsmacht van een pastoor en kloosterscholen geleid door een abt. De kapittelscholen, vaak niet meer dan veredelde parochiescholen, stonden onder leiding van het collegiaal bestuur van een niet-bisschopskerk.

Op de klooster- en kapittelscholen was, ondanks het vaak aanzienlijke verschil in kwaliteit, het leerprogramma overal hetzelfde. Het bestond uit de zeven “artes liberales” (de zeven kundigheden, die de vrije Romeinse burger vroeger geacht werd te beheersen) onderverdeeld in drie taalvakken (het trivium) en vier wiskundige (het quadrivium). Het trivium bestond uit grammatica, retorica en dialectica. De vier wiskundige vakken bestonden uit rekenen, wiskunde, sterrenkunde en muziek. Naarmate de bevolking groeide en handel en nijverheid zich ontwikkelden, groeide met het aantal parochies het aantal scholen. Elke parochie had zijn eigen school, in eerste instantie bezocht door jongens, die een kerkelijke functie als priester, koster of schoolmeester ambieerden. Ze leerden er wat Latijn, schrijven en zingen en natuurlijk de gebeden en de catechismus. Het interessantst op deze scholen was zeker de kerkzang, wat soms leidde tot zeer geschoolde koren.

Het volksonderwijs moet zeer onvolkomen zijn geweest, hoewel in de tweede helft van de middeleeuwen een meerderheid van kinderen heeft kunnen lezen.

Daarnaast waren er nog zondagsschooltjes, bestemd voor de arme kinderen die de volksschool niet doorlopen hadden en verstoken waren gebleven van onderricht in godsdienst, lezen en schrijven. Het onderwijs was gratis en de kosten werden betaald door de Armen- of Heilige Geestmeesters.

1.2. De opkomst van niet-kerkelijk onderwijs.

Hoewel de parochieschool sinds de 12^e eeuw sterk opkwam, verzwakte haar onderwijsmonopolie. Graven, hertogen en lagere ambachtsheren verwierven zich door de oprichting van kerken en scholen een zgn. patronaatsrecht, d.w.z. het recht een eigen pastoor of schoolmeester te benoemen. Soms schonk zo’n wereldlijk heer het patronaatsrecht aan een stad.

Terwijl op de dorpen en in enkele steden de parochiescholen bleven voortbestaan, bestond er in de meeste steden in de late middeleeuwen een stadsschool, al dan niet voortgekomen uit een parochieschool of kapittelschool. Het spreekt vanzelf dat de stadsbestuurders die school wilden bemachtigen of zelf een eigen school hebben opgericht.

De stadsscholen kenden twee afdelingen. In de onderbouw gaf een onderschoolmeester in de Nederduitse volkstaal elementair onderwijs aan jongens en meisjes. Na deze eerste periode van een of meer jaren volgde de bovenbouw, waar de rector en conrectoren de lessen verzorgden. Van het Trivium was de Latijnse grammatica het belangrijkste. In de hoogste klassen kwamen de vakken van het Quadrivium, met het accent op wiskunde.

De stadsschool werd ook wel Grote of Latijnse school genoemd en was overal in felle concurrentie gewikkeld met de kapittelschool. Deze middeleeuwse “schoolstrijd” ging over het krijgen van leerlingen.

Aan het eind van de middeleeuwen kwam er een splitsing tot stand binnen de stadsscholen.

De voorbereidende klassen ontwikkelden zich tot een Nederduitse (Dietse) school. De Bovenbouw van de stadsschool zette de Latijnse traditie voort (onder invloed van het humanisme in klassieke zin). Daar in grotere steden de Nederduitse school door veel arme kinderen bezocht werd, gingen burgerjongens en –meisjes van 5 tot en met 12 jaar naar de sterk in aantal groeiende particuliere schooltjes. De Grote of Latijnse school leidde op tot al die hogere ambten in wetenschap, handel en bestuur, waar het Latijn onmisbaar was.

Rond 1600 was de scheiding grotendeels voltrokken, hoewel door de oorlogstoestand vooral in het Zuiden veel scholen verdwenen of degradeerden tot kleine scholen

Zoals gezegd, waren er aan het eind van de middeleeuwen veel particuliere bijscholen opgedoken, waar lager onderwijs en naar behoefte ook les in rekenen en boekhouden gegeven werd. Deze werden vooral bezocht door kinderen van kooplieden en handwerkslieden en omdat het Frans onder invloed van de Bourgondiërs steeds meer als handelstaal fungeerde, werd op die bijscholen ook Frans gegeven. Aan het eind van de 15^e eeuw duikt dan ook voor het eerst de naam “ Franse school” op. Het succes van de Franse scholen ging ten koste van de Latijnse school, die het geld niet kon missen en de kerkelijke school, die leerlingen nodig had voor “ sange ende andere ceremoniën”

1.3 De situatie in Bergen op Zoom.

De oudste vermelding van een school in de stad is uit 1286. Er is weinig bekend, maar een tijd later is er sprake van een schoolmeester die woont in de “Oude scoelstrate”, waar dus blijkbaar een school was.

In de 15^e eeuw ontstaat er een geschil tussen Kapittel en stadsbestuur. Weliswaar kwam de stadsschool onder het beheer van het Kapittel, maar het stadsbestuur benoemde in overleg met het Kapittel de schoolmeester. Rond 1476 ging de strijd tussen Kapittel en stadsbestuur over de macht in onderwijszaken. Uiteindelijk kreeg het stadsbestuur zijn zin en ontwikkelde de stadsschool tot een instituut voor vakkennis voor de burger i.p.v. kerkelijke doelstellingen. Het schoolgebouw is in deze tijd op kosten van het stadsbestuur verbeterd en stadsrekeningen rond 1500 vertellen ons iets over de verschillende meesters en hun inkomsten.

In 1494 komt de stadsschool o.l.v. schoolmeester Jacobus Battus. (kennis van Erasmus). Onder zijn leiding ontwikkelde de school zich in het begin van de 16^e eeuw tot een echte “Latijnse school”.

Pas in 1548 kwam er vanuit het bisdom Luik een ordonnantie dat er in iedere stad een Latijnse school diende te komen. Bergen op Zoom liep hierin dus voorop, want al in 1516 wordt er in een ordonnantie gesproken van de “groote schole”, waar jongens van zes tot zestien onderwijs ontvingen

Al in 1541 is de stadsschool gevestigd in en bij de St. Maartenkapel alwaar een kanunnik, een zekere heer Willem van Woensdrecht een woning kreeg toegewezen op de hoek van de Wouwsestraat en Blauwehandstraat. Er werd tevens een kostschool verbonden aan het geheel, waar naast huisvesting ook de godsdienstige vorming een grote rol speelde. Naast zijn eigen ‘salaris’ kreeg de kanunnik ook nog 100 kar. Gld per jaar om drie ondermeesters te onderhouden.

Volgens de instructies was er sprake van een ‘triviale school’. De onderwijzers mochten slechts les geven in taal, lezen en schrijven, terwijl de rector zich bezig moest houden met Latijn, andere talen en rekenen.

Vanaf 1569 kunnen jongens en meisjes uit de mindere klassen ook bij andere schoolmeesters of schoolvrouwen ‘ten schole gaan’. Ze leerden daar lezen, schrijven, rekenen, Frans en andere talen.

2 Het onderwijs na 1577.

De verovering van steden en gebieden door Staatse troepen of de aansluiting van steden bij de opstand tegen de Spaanse koning had onmiddellijk gevolgen voor het onderwijs.

Dominees wilden in steden die waren omgegaan, direct het onderwijs hervormen, in de eerste plaats de zg Nederduitse scholen, waar in de steden vooral de armen gebruik van maakten.

Men hoopte hierbij niet alleen nieuwe schoolmeesters aan te stellen, maar ook katholieke schoolmeesters over te halen om zich tot de gereformeerde religie te bekennen.

Zo kregen na de val van ‘s-Hertogenbosch in 1629 pastoors in de gehele Meierij het bevel kerk en school over te dragen aan de gereformeerde collega’s ter plaatse of in de buurt.

Na de vrede van 1648 wilden de soevereinen van de Generaliteitslanden in alle steden, dorpen en heerlijkheden de ware ‘gereformeerde’ religie vestigen. Dit leidde in 1655 tot een schoolreglement dat overigens alleen betrekking had op het volksonderwijs.

Schoolmeesters moesten lidmaten van de gereformeerde kerk zijn, moesten goed kunnen lezen en schrijven, de psalmen van David kunnen zingen en de kinderen behoeden voor zedeloos gedrag.

Kinderen hadden recht op vrije woens- en zaterdagmiddagen en twee weken vakantie, maar niet op ‘Paepsche Feestdaagen’. Verder waren ook boeken van katholieke strekking verboden.

Katholiek onderwijs was vanzelf verboden.

De Nederduitse school had in de Generaliteitslanden een soortgelijk programma als in de rest van de Republiek, zij het dat het schoolgeld wat lager was. Dit had vooral te maken met de concurrentie van “illegale” katholieke bijschooltjes. Overal in de Generaliteitslanden bleven de katholieke bijschooltjes welig tieren. De overtredingen kwamen zo vaak voor, dat de gezagsdragers zich vaak neerlegden bij de geconstateerde slechtheid van de “paepschen”. Bovendien was het bewijs voor de wetschendingen moeilijk te leveren. Het (godsdienst)-onderwijs werd immers gegeven onder de dekmantel van knutsel- of naaischooltjes. Wordt een schout ervan verdacht onderweg te zijn naar de plaats van delict, dan trad er onmiddellijk een “draadloze telegraaf” in werking, zodat alle betrokkenen tijdig werden gewaarschuwd. Op het moment dat de politie verscheen, waren alle boekjes verdwenen en waren kinderen aan het handwerken of figuurzagen. Het was veel gemakkelijker voor de autoriteiten tegen betaling inbreuken op de reglementen oogluikend toe te laten.

De veranderingen in Bergen op Zoom na 1577.

In 1580 werden in de vergadering van de Binnenraad (Burgemeester en Schepenen) door de gereformeerden vier punten ter tafel gebracht, waarvan het tweede erop neer kwam dat er van stadswege een schoolmeester van de gereformeerde religie diende te worden aangesteld.

In 1582 werd aan deze eis voldaan, toen de Roomse schoolmeester, wiens taak hier onmogelijk werd, elders een betrekking kreeg.

In oktober 1582 kreeg een zekere Anthonie Graphii toestemming om een school op te richten, waar Frans, de volkstaal, lezen, schrijven en rekenen geleerd kunnen worden. Hij leidde dus niet de Latijnse school, die blijkbaar geheel in verval was geraakt.

Wel waren er al snel pogingen tot heroprichting van de Latijnse school. Drijvende kracht hierbij was Jacobus Baselius (Baselis) jr. Eind 1591 diende hij een aantal verlangens in ten aanzien van de Latijnse school. Pas rond 1594 kwam er helderheid. In “St. Maarten” huisde nu de Franse school en de Latijnse school bleek ondergebracht in het Lambertijnenhuis in de Koevoetstraat.

Baselis probeerde verder de plaatselijke organisatie van het schoolwezen te verbeteren, waarbij hij een verzoek indiende om alle bijscholen te verbieden als de houders ervan geen nieuwe aanvraag zouden indienen om toegelaten te worden en zich tevens bereid verklaren geen andere boeken te gebruiken dan de officieel toegestane. De vroedschap vaardigde hierop een ordonnantie uit die het katholieke meesters en meesteressen onmogelijk maakten om hun onderwijs openlijk voort te zetten. Bovendien geeft deze ordonnantie ook richtlijnen ten aanzien van de vakken en de kosten van het onderwijs.

De gereformeerde kerkenraad zag er in de 17^e en 18^e eeuw nauwlettend op toe, dat haar monopolie ten aanzien van het onderwijs gehandhaafd werd, hierbij gesteund door ordonnanties en schoolreglementen van de Staten Generaal zoals die van 1655. Ten aanzien van kinderen van andersdenkenden was de invloed van de kerkenraad echter beperkt. Niet-lidmaten lieten hun kinderen, indien mogelijk, buiten de Republiek onderwijs volgen en zelfs binnen de stad hield het stadsbestuur rekening met de religieuze gevoelens van ouders. Men verplichtte niet aan andersdenkende kinderen het gereformeerde godsdienstonderwijs en particuliere schoolhouders konden het zich niet permitteren om ouders teveel voor het hoofd te stoten. Men was immers voor het levensonderhoud geheel afhankelijk van het door hen betaalde schoolgeld. Katholieke ouders, die hun kinderen op heiligendagen thuishielden, werd geen strobreed in de weg gelegd.

Dat betekende niet dat er in de stad in de 17^e en 18^e eeuw geen illegale katholieke bijschooltjes bestonden. Alle verboden ten spijt zijn er na 1648 diverse zogenaamde “Paapse bijscholen” opgericht. Over hun aantal en de bekwaamheid van de schoolmeesters is weinig bekend, maar er zijn diverse klachten van de protestantse kerkenraad, die de burgemeester buiten de bank of de drossaard opriepen een einde te maken aan dergelijke praktijken. Zo was er in 1690 extra waakzaamheid ten aanzien van een katholiek die bij mensen aan huis ging onderwijzen; in 1692 bleek er sprake van een paapse school en in 1711 bleken er zelfs drie paapse scholen te zijn, te weten in de Schoolstraat, het Boevenstraatje en in de Buitenpoortertij. Het betrof openbare scholen, die gedreven werden door zowel mannen als vrouwen.

Het blijkt, dat de kerkenraad zich in de loop van de 18^e eeuw nauwelijks meer ongerust heeft getoond over het bestaan van de katholieke bijschooltjes. Het (overigens geringe) optreden tegen katholieke scholen in de tweede helft van de 18^e eeuw gebeurde vooral op verzoek van vijf officiële

(gereformeerde) schoolmeesters, die er belang bij hadden de concurrentie terug te dringen. Uit deze protesten bleek dat er rond 1780 ook een Lutherse onderwijzer (Launspach) werkzaam was.

3 Veranderingen in het denken over onderwijs onder invloed van de Verlichting

In de tweede helft van de 18^e eeuw drongen in de Republiek de ideeën van de Verlichting door.

Bovendien maakten ook de (natuur)wetenschappen een enorme ontwikkeling door.

Allerlei nieuwe opvattingen over opvoeding en onderwijs deden hun intrede, zoals die van John Locke (het kind als blanco blad; kennis is deugd), Voltaire (onderwijs is een staatstaak) of Pestalozzi (idee van aanschouwelijk onderwijs). Het optimisme van de tijdsgeschiedenis dat de mens van nature goed was en verbetering mogelijk was door onderwijs deed genootschappen en maatschappijen ontstaan, die allerlei suggesties bedachten tot verbetering van het onderwijs.

Overigens tornde men niet aan het onderscheid in standen. Angst voor sociale verheffing van de onbeschaafde volksmassa was er zeker.

De bekendste van allerlei genootschappen was de in 1784 opgerichte “Maatschappij: tot Nut van ’t Algemeen”. Centraal stond hierbij de liefde voor het Vaderland en het benadrukken van kennis en deugd onder de gehele bevolking. Vooral verlichte protestanten en katholieken hebben zich als lid aangemeld en dank zij de overwinning van de patriotten (revolutie van 1795), kreeg “’t Nut” de wind in de zeilen en kon ze een stempel drukken op de onderwijshervormingen, die in de volgende jaren werden doorgevoerd.

3.1 Invloed van de Verlichting in Bergen op Zoom en de situatie rond 1800.

In 1790 kwam een zekere dominee Bernardus Bosch naar Bergen op Zoom, die een jaar later een departement van ’t Nut in de stad oprichtte, die o.a. het “Nuttig en vermaaklijk weekblad” en andere geschriften liet drukken bij gelijkgestemde (patriotse) drukkers Van Riemsdijk en Van Bronkhorst. In april 1794 volgde een verzoek aan het stadsbestuur tot de oprichting van een school van ’t Nut voor onvermogen kinderen. Een maand later was er een goedkeuring van het rekest, ondanks tegenstand van de zijde van de gereformeerden.

Daarnaast pleitten enkele burgers voor de heroprichting van de Latijnse school, die begin 18^e eeuw was verdwenen en uiteindelijk eind 1797 weer van start ging. Deze laatste school heeft slechts korte tijd gebloeid, maar blijkt toch tot 1875 te hebben bestaan.

Een rapport over het schoolwezen in Bergen op Zoom uit 1799 vermeldt verder dat er op de Latijnse school drie onderwijzers werkzaam zijn, die les geven in een burgerhuis, waarvan de huur betaald wordt uit de gemeentekas tot een bedrag van honderd gulden per jaar.

Daarnaast bestond er binnen de gemeente een Franse (kost-)school, onder toezicht van de gemeente, waarbij de kostschoolhouder (Jacob Timmerman) een jaarlijkse bezoldiging uit de gemeentekas kreeg van 200 gulden en school gehouden werd in een gebouw van de gemeente.

Verder was er naast de reeds genoemde school van ’t Nut een “Nederduitse” school van een zekere Abraham de Wilde (tevens voorlezer en zanger der gereformeerde gemeente, waar kinderen onderwezen werden in het lezen en schrijven van de Nederduitse taal en de “gemeene rekenkunde”). De Wilde blijkt sinds 1795 onbetaald en krijgt zijn inkomsten blijkbaar via het schoolgeld van leerlingen. Volgens het rapport geschiedt het onderwijs gedeeltelijk volgens het plan van de Maatschappij tot Nut van het Algemeen.

De vijfde school, genoemd in het rapport van 1799 is een Franse en Nederduitse school van J. F. Janvier, die het huis waarin hij school houdt voor eigen rekening huurt en zijn inkomsten verkrijgt uit het schoolgeld van de leerlingen, ruim 60 in getal.

De zesde school is de school van de reeds genoemde Luthers onderwijzer Launspach, die tevens voorlezer en zanger is van de Lutherse kerk. Hij heeft ongeveer 30 kinderen en houdt school bij hem thuis.

Als laatste wordt in het rapport genoemd een school van de onderwijzer A. Kraag, die les geeft in het lezen en schrijven van de Nederduitse taal en het rekenen. Ook hij geeft les aan huis en verkrijgt zijn inkomsten uit het schoolgeld van de ongeveer 40 kinderen.

3.2 De Eerste (landelijke) onderwijswetten.

Samengaan met een verdergaande centralisatie van het bestuur, ontstonden rond 1800 ook de eerste nationale schoolwetten.

Belangrijke voorvechters van centraal geregeld onderwijs waren leden van 't Nut, die als agent van nationale opvoeding, of als secretaris van staat op binnenlandse zaken het onderwijs wilden vernieuwen.

De eerste schoolwet is van 1801, die echter gewestelijk en lokaal werd tegengewerkt. (door bestuurders en kerkelijke autoriteiten)

Enkele belangrijke uitgangspunten werden echter al zichtbaar, zoals de scheiding "openbare en bijzondere" scholen, het klassikale karakter (in 3 klassen), de doelstellingen en de inhoud van het onderwijs (onderwijsprogramma).

Belangrijker was de schoolwetgeving van 1806. Allereerst was er in 1805 een nieuwe staatsregeling aangenomen, waardoor een sterk centraal bestuur werd gecreëerd. En voorafgaand aan de wet werd in 1805 ook een officieel goedgekeurd woordenboek der Nederduitse spelling van Siegenbeek, alsook Weilands Nederlandsche spraakkunst voor grammatica, zinsbouw en uitspraak ingevoerd.

De schoolwet van 1806 is vooral het werk van de oud-predikant en "Nutsman" A. van den Ende, die in 1805 benoemd werd tot "Commissaris tot de zaken van het Lagere Schoolwezen en Onderwijs binnen het Bataafsch Gemeenebest". Van den Ende zou in 1808 tot inspecteur voor het Lager schoolwezen benoemd worden.

De wet is in drie opzichten van belang:

1. In artikel 1,4 en 5 werd het toezicht op het onderwijs geregeld. Het oppertoezicht kwam aan het centraal bestuur en het "toevoorzicht" kwam aan de besturen van de departementen via schoolopzieners (schema)
2. Volgens artikel 12 was voor de oprichting van een (bijzondere) school toestemming van de overheid nodig.
3. Artikel 13 stelde drie eisen aan de onderwijsgevenden, zijnde een verklaring van goed burgerlijk en zedelijk gedrag, een "Algemeene Toelating" tot het geven van onderwijs (verkregen na het afleggen van een behoorlijk examen en een "speciale beroeping, aanstelling of admisie" tot een school. Het artikel gold overigens niet voor particuliere onderwijzers en de reeds fungerende openbare onderwijzers.

Het reglement voor het lager onderwijs regelde welke onderwijsinstellingen onder lager onderwijs vielen en welke vakken op het programma stonden. Dat waren in beginsel Lezen, Schrijven, Rekenen en Nederduitse Taal. Verder konden ook Fransch of andere talen, evenals Geschiedkunde en Aardrijkskunde onderwezen worden. In dat geval was er sprake van een M.U.L.O., die ook tot het lager onderwijs werden gerekend. Latijnse scholen werden tot hoger onderwijs gerekend.

Het onderscheid der scholen.

Het reglement voor het onderwijs creëerde geen nieuwe typen onderwijs. Het deed niets anders dan de bestaande scholen rangschikken, d.w.z. dat het onderscheid in standen werd behouden c.q. vastgelegd. Belangrijk was artikel 2, waarin het onderscheid werd vastgelegd tussen openbare en bijzondere scholen, die resp. door een publiek en een niet-publiek lichaam werden onderhouden.

Tot de openbare scholen behoorden alle stedelijke armenscholen, tussenscholen, burgerscholen en de meeste plattelandsscholen.

In artikel 3 werden de bijzondere scholen onderscheiden in die van de 1^e en die van de 2^e klasse, waarbij de 1^e klasse gevormd werd door scholen van kerkgenootschappen en de scholen van de maatschappij tot Nut van 't Algemeen

Die van de 2^e klasse waren particuliere scholen, waar de leerlingen schoolgeld of (bij kostscholen) kostpenningen betaalden. Tot deze categorie behoorden bv. de Franse scholen, die bedoeld waren voor de meer welgestelden.

In de praktijk bleek het lastig om zuster- en diaconessenschooltjes te classificeren, omdat naast het armenschooltje meestal een kostschool was geopend om de eerste te kunnen betalen

3.3 Doelstelling van het onderwijs.

Volgens art. 22 moest alle schoolonderwijs opleiden tot maatschappelijke en christelijke deugden. “Christelijk” wilde zeggen dat het onderwijs gegeven werd vanuit de vanzelfsprekende christelijke traditie van ons land zonder dat er sprake was van leerstellig onderricht.

Theorie en praktijk konden hierin verschillen. In streken, waar maar één kerkgenootschap voorkwam, kon de openbare school in de praktijk calvinistisch of juist katholiek zijn.

Wat maatschappelijke deugden inhielden, was niet helemaal duidelijk. In ieder geval moest het kind een goede burger van de staat worden via het aanwakken van zijn vaderlandsliefde en het ontwikkelen van deugden als gehoorzaamheid, fatsoen en zedelijkheid. Verder moest men eerbied tonen voor gezagsdragers.

Van verder belang was de verplichting om klassikaal les te geven, waarbij de oude manier van lesgeven (het hoofdelijk onderwijs) verboden werd.

Art. 21 verplichtte alle scholen een door de overheid op te stellen algemene orde in te voeren, naast een eigen bijzondere.

Art. 24. Schreef een boekenlijst voor (kwam er pas in 1814), waarbij bijzondere scholen der 1^e klasse gebruik konden maken van andere boeken, echter alleen na verkregen toestemming van de schoolopziener. Er werden trouwens wel boekjes van “t Nut” in genoemd.

De departementale en gemeentelijke besturen moesten zorgen voor toereikend inkomen van de schoolmeesters, waarbij bepaalde bijbanen nog werden toegestaan.

Ook ten aanzien van de bekwaamheid van het onderwijzend personeel veranderde veel. Er kwam een onderverdeling in vier onderwijsrangen naar gelang de moeilijkheidsgraad van het afgelegde examen.

De hoogste rang, te behalen op 25 jarige leeftijd, eiste een grondige ervaring in de vakken van de derde rang, die uitgebreid waren met wis- en natuurkunde.

De examens voor de eerste, tweede en derde rang werden afgenomen door een commissie van onderwijs of de plaatselijke schoolcommissie.

3.4 De praktijk van het onderwijs na 1806 / 1814.

Geleidelijk hebben zich verbeteringen doorgezet, zoals de algemene invoering van wandkaarten, het gebruik van het zwarte bord, een vast lesrooster en de klassikale behandeling van de lesstof, waarbij leerlingen al naar gelang hun kennis en leeftijd in drie groepen waren verdeeld.

Nieuwe leerboekjes verschenen, waarbij bij het leesonderwijs steeds meer gebruik werd gemaakt van de klankmethode. Bij het vak rekenen verscheen in 1833 een nieuwe uitgave van mr. W. Bartjes.

Voor zover er nog aardrijkskunde en geschiedenis onderwezen werden, diende het eerste vak om vooral de topografie van eigen streek, provincie en land bij te brengen en waren geschiedenisverhalen bedoeld om het nationale gevoel te versterken.

In religieus homogene gebieden nam de openbare school de “kleur” van de omgeving aan.

Ondanks (of dankzij) de nieuwe wet (van 1806) bleef in het onderwijs het standsverschil duidelijk bestaan. De openbare school was in 1806 vooral bedoeld voor de arme en behoeftige kinderen. In de praktijk was dit erg kostbaar voor een stadsbestuur, zodat er vooral in steden een differentiatie aan scholen ontstond. Immers welgestelden wilden niet dat hun kinderen samen met vieze bedienden op school zaten. Bovendien zorgde het verschil in schoolgeld vanzelf voor het onderscheid in scholen voor rijk en arm.

Rond 1840 werd de sympathie voor de openbare school steeds kleiner. Met name uit de hoek van orthodox protestanten en katholieke kerkleiders werd het verzet tegen deze school groter.

Bovendien was er in katholieke kringen sprake van een herleving, die gepaard ging met de oprichting van talrijke kloostergemeenschappen in de jaren '30 van de 19^e eeuw (ultramontanisme) met aandacht voor het onderwijs, armenzorg en jeugdwerk.

3.5 De Grondwetswijziging van 1848 en de onderwijswet van 1857

De grondwetswijziging van 1848 zorgde o.a. voor de vrijheid van onderwijs; of zoals het voorstel officieel luidde: “De inrigting van het publiek onderwijs wordt met eerbiediging van ieders

godsdienstige begrippen door de wet geregeld. Het geven van onderwijs is vrij, behoudens het onderzoek naar de bekwaamheid der onderwijzers en het toezicht der overheid, beide door de wet te regelen”. De uiteindelijke tekst van artikel 194 van de grondwet kende echter nog twee belangrijke toevoegingen, nl. dat het openbaar onderwijs een voorwerp is van aanhoudende zorg der regering en dat er overal in het Rijk van rijkswege voldoende lager onderwijs wordt gegeven.

Het duurde tot 1857 voordat grondwetsartikel 194 in een organieke schoolwet was uitgewerkt, hoewel al in 1849 een wetsontwerp werd ingediend. De uiteindelijke onderwijswet van 1857 (Van der Brugghen) bevatte enkele bijzonderheden, zoals: “Het schoolonderwijs wordt dienstbaar gemaakt aan de ontwikkeling van de verstandelijke vermogens der kinderen en aan hunne opleiding tot alle christelijke en maatschappelijke deugden”. Zo bleef het algemeen christelijk karakter van de school bestaan. Bovendien was subsidie aan het bijzonder onderwijs niet onmogelijk geworden. Het openbaar onderwijs werd op financieel gebied geheel een zaak van de gemeente. Het onderscheid tussen openbare en bijzondere scholen werd in financiële zin nu duidelijker.

De praktijk was dat er in Nederland vier soorten openbare school ontstonden. De neutrale volgens de wet; de modernistische openbare; de protestantse openbare en de katholieke openbare. De eerste twee werden vooral aangetroffen in heterogene gebieden en in de grote steden; de laatste twee in homogeen protestantse of katholieke gebieden.

Pas geleidelijk kwam de oppositie tegen de openbare school op gang. Het eerst van protestantse zijde via Groen van Prinsterer en Abraham Kuijper (o.a. via het in 1872 opgerichte anti-schoolwetverbond), later van de katholieke bisschoppen (via een bisschoppelijk mandement). Zij zagen het openbaar onderwijs “als een droevige noodzakelijkheid” in situaties waar geen bijzonder (katholieke) school aanwezig was..

Het waren vooral de liberalen die de neutrale openbare school verdedigden en in de jaren 70 van de 19^e eeuw wilden zij de kwaliteit van het (openbaar) onderwijs verder verbeteren. Vooral het schoolverzuim, de gebrekkige opleiding van het personeel, de lage salarissen en het tekortschieten van de financiële bijdrage van gemeentes was hen een doorn in het oog. Van de Kappeyne van de Coppello wilde met een nieuwe wet de positie van het openbaar onderwijs versterken. Belangrijk daarbij was de invoering van de leerplicht.

3.6 De onderwijswet van 1878.

De wet van 1878 moest in de eerste plaats een einde maken aan het streekbepaalde en daarmee veelsoortige gezicht van het openbaar onderwijs. Voortaan zou de school de christelijke en maatschappelijke deugden in ethische zin moeten uitdragen.

Vervolgens verbeterde de wet het schoolwezen fundamenteel. Enkele verbeteringen waren:

- Strengere eisen aan onderwijzend personeel en kweekelingen.
- Uitbreiding van het getal van onderwijzers per school.
- De verhoging van een minimum salaris en de invoering van een vast pensioen.
- Strengere eisen zowel voor openbare als bijzondere scholen ten aanzien van inrichting en hygiëne.
- Het Rijk zou voortaan 30 % van de kosten betalen, wat echter ook een verscherpt rijkstoezicht inhield.

De wet voerde tevens het herhalingsonderwijs in. Gemeenten die dit invoerden, kregen 30 % rijkssubsidie. De last die de wet op de gemeenten legde, was te zwaar. Sommige gemeentes konden de enorme kosten van het openbaar onderwijs niet dragen. Des te meer ondraaglijk werden de kosten voor de bijzondere schooltjes, die ten dode leken opgeschreven. Zowel van protestantse als katholieke zijde groeide het protest tegen deze wet. Het leidde uiteindelijk tot een coalitie van rechts (confessionelen) die streed voor subsidiëring van het bijzonder onderwijs.

Nadat rechts in 1888 een meerderheid had verworven, trad het nieuwe kabinet Mackay aan. Het jaar daarop kwam Mackay met een nieuwe onderwijswet, die subsidie aan bijzondere scholen mogelijk maakte. Tegen speciale waarborgen werd nu 30 % van de kosten vergoed.

3.7 Schoolverzuim en leerplicht

De klachten over het absolute en relatieve schoolverzuim, die uit de onderwijspraktijk gemeld werden, dwongen de wetgever iets te doen aan het schoolverzuim. Op 1 januari 1897 bedroeg het absolute schoolverzuim in Nederland: 26.840 jongens en 32880 meisjes tussen 6 en 12 jaar. Het relatieve schoolverzuim was veel groter.

In 1898 kwam minister Goeman Borgesius met een ontwerp leerplichtwet, die ouders zou dwingen hun kinderen vanaf het begin van hun 7^e levensjaar 6 jaar school- of huisonderwijs te doen verstrekken. Ten behoeve van de veldarbeid kon door een schoolopziener een landbouwverlof van zes weken worden gegeven. In het voorstel stond ook nadrukkelijk het herhalingsonderwijs genoemd, dat echter niet verplicht werd. Door de afwezigheid van baron Schimmelpenninck van de Oye tijdens de stemming over het wetsontwerp werd de leerplichtwet eind 1900 aangenomen met 50 tegen 49 stemmen. Het waren vooral de liberalen die voor de wet waren. De confessionelen waren tegen, met uitzondering van de katholieken Schaepman en Kolkman.

4..Het onderwijs in Bergen op Zoom in de 19^e eeuw

In de meeste steden was het armenonderwijs in de 19^e eeuw openbaar, maar in Bergen op Zoom waren er in de loop der tijd twee openbare scholen die betrekkelijk klein en elitair waren en vanwege het te betalen schoolgeld dus onbereikbaar voor de “minvermogenden”.

Het armenonderwijs werd verzorgd door 't Nut; die vereniging had immers al sinds 1794 een school voor onvermogenen. Overigens bleek er zelfs na 1830 nog een aantal onwettige zg.

bijschooltjes te bestaan, meestal gedreven door onbevoegde (en incompetente) onderwijzers.

Dit bleek bv. bij het bezoek van hoofdinspecteur Wijnbeek aan Bergen op Zoom in 1844.

Hij bezocht een school van een zekere J. de Klerk, alwaar hij een deplorabele toestand aantrof. De onderwijzer hield echter vol, dat hij alleen godsdienstles gaf. Hier was immers geen officiële toestemming of bevoegdheid voor nodig.

Een aantal jaren was de school van 't Nut ook voor katholieken (en protestanten) acceptabel, maar rond 1830 kwam er, zoals al opgemerkt, bij de katholieken een religieuze herleving (het ultramontanisme), die tot uiting kwam in de oprichting van nieuwe kloostergemeenschappen, die ook op het gebied van onderwijs actief werden.

Hun eerste succes in Bergen op Zoom boekten ze in 1837, toen met hulp van de Franciscanessen van Etten een school voor arme meisjes werd gesticht. Katholieke jongens bleven tot 1850 aangewezen op de Nutsschool. In dat jaar werd door de St. Vincentiusvereniging met toestemming van de plaatselijke schoolcommissie een armenschool voor jongens opgericht als een bijzondere school der eerste klasse. (De Vincentiusschool). Enkele maanden later werd deze school ondergebracht in de Engelsestraat en waren er broeders uit Oudenbosch actief als onderwijsgevend. De broeders hadden voortdurende geldzorgen m.b.t. onderhoud en exploitatie. Om dit probleem het hoofd te bieden en de armenschool in stand te houden, werd aan de school een afdeling voor jongens van gegoede burgers toegelaten en nam het schoolbestuur een leke-onderwijzer in dienst, de heer J.P. Brogtrop. De financiële situatie van de school ging er echter niet op vooruit en de oprichting van een openbare volksschool, als uitvloeisel van de nieuwe onderwijswet van 1857, bleek uiteindelijk de doodsteek voor de armenafdeling van de Vincentiusschool. De burgerafdeling bleef wel bestaan en ging voortaan verder als gewone particuliere school, die bekend werd als de school van Brogtrop.

Het onderwijs in Bergen op Zoom na 1857

Naar aanleiding van de grondwetswijziging van 1848, waarbij de vrijheid van onderwijs werd vastgelegd, verscheen er in 1857 eindelijk een nieuwe onderwijswet. Voor Bergen op Zoom betekende dit dat het gemeentebestuur moest zorgen voor voldoende openbaar onderwijs, toegankelijk voor alle kinderen. Naast de bestaande openbare en bijzonder gesubsidieerde school voor meisjes (beide MULO's) kwam nu een volksschool (GLO) o.l.v. de heer F.G. Juten. De grote toeloop van jongens liet zien, dat met name katholieken geen probleem hadden met deze school. Er stond immers een goed katholiek aan het hoofd.

Een “originale” oplossing voor het al snel optredende probleem van een tekort aan schoolruimte, vond het gemeentebestuur door de school van Brogtrop subsidie te verlenen en deze aan te wijzen als tussenschool. Zo kon Brogtrop de betalende leerlingen van de school van Juten opnemen. Juten liet overigens duidelijk blijken hiermee niet blij te zijn, zoals blijkt uit zijn verslagen aan de plaatselijke schoolcommissie. Het is trouwens opvallend dat vanaf deze tijd de verslagen van de plaatselijke schoolcommissie gedetailleerder en uitgebreider informatie geven over de toestand op de diverse scholen. (met name ook over schoolverzuim)

Door de groei van het aantal leerlingen was het gemeentebestuur gedwongen tot structurele oplossingen die echter een probleem vormden voor de gemeentebegroting.

In 1870 werd een gemeenschappelijke openbare school opgericht in Nieuw Borgvliet (samen met de gemeente Woensdrecht) en in 1873 werd de gesubsidieerde meisjesschool (MULO) vervangen door een openbare. De reeds bestaande openbare MULO werd nu alleen toegankelijk voor jongens. Eind jaren '70 bleek er plaatsgebrek op de openbare school van Juten, hoewel men sinds 1874 een nieuw gebouw in gebruik had.

Bovendien dwong de nieuwe onderwijswet van 1878 ook tot het doorvoeren van veranderingen. De gemeente moest zich nadrukkelijker met het onderwijs bezighouden

Twee belangrijke zaken kwamen uit deze wet naar voren: De strengere eisen die gesteld werden aan het onderwijs en het feit dat enkel nog openbare scholen gesubsidieerd werden.

De wet deed de schoolstrijd opblazen. Zowel van katholieke als van protestantse zijde werd fel tegen de wet geageerd. Dat verklaart waarschijnlijk de komst van de in 1878 opgerichte school voor Christelijk Nationaal Onderwijs.

Pas in 1883 kwam de noodzakelijke herschikking van het onderwijs met de komst van een nieuwe openbare school (GLO) voor onvermogenen. De situatie was toen als volgt:

School A: GLO/MULO voor jongens Stationsstraat/ Van de Rijstraat (hoofd: Bartels)

School B: GLO/MULO voor meisjes Koevoetstraat/Parade (hoofd Mej. De Visser)

School C: GLO voor jongens en meisjes Antoniusstraat / Noordsingel (hoofd P. Juten)

School D: GLO voor onvermogenen (jongens en meisjes) Coehoornstraat (hoofd , v Goethem)

School E: GLO: gemeenschappelijke school met de gemeente Woensdrecht voor betalende en niet-betalende leerlingen uit wijk K (N. Borgvliet) (hoofd. Van Zandvoort).

Van de bijzondere scholen waren er nog maar drie, te weten de Zusterschool voor meisjes; de school voor het Christelijk Nationaal Onderwijs en de school van Brogtrop. De laatste kon zich als pensionaat met moeite handhaven.

Over de zusterschool, die in 1873 een nieuw gebouw aan de Van Hasseltstraat in gebruik nam, was de Commissie van Toezicht zeer tevreden. Anders was het gesteld met de “School met den Bijbel” van het CNO. Hier werden de omstandigheden als ongunstig beschreven.

Eind jaren '80 bleek, dat de problemen in het lager onderwijs nog niet waren opgelost.

Het aanbod van leerlingen ging de bestaande capaciteit te boven. Bovendien konden de leerlingen niet zo maar verplaatst worden als er op een van de openbare scholen plaatsgebrek was. Bij de schoolverordening van 1883 had men nadrukkelijk het idee van standenscholen gehandhaafd. Hoewel ook de districts-schoolopziener gewag maakte van een onwettige onderwijssituatie en pleitte voor de bouw van een nieuwe school, verzetten zich enkele raadsleden tegen voorstellen van het gemeentebestuur, die in deze richting gingen.

In 1891 eiste de schoolopziener zelfs definitieve maatregelen voor het einde van het jaar, maar een raadscommissie o.l.v. de heer Somers kwam met een rapport dat probeerde met minimale aanpassingen het idee van standenscholen te handhaven. Hoewel het voorstel werd aangenomen, bleef de zg. Schoolquaestie spelen, waarbij ook ouders van leerlingen die niet geplaatst konden worden in actie kwamen. Globaal gezien bleven twee standpunten tegenover elkaar staan: die van het gemeentebestuur, gesteund door de commissie van Toezicht, die uitbreiding van de onderwijs capaciteit wensten, eventueel volgens een wijkindeling, tegenover die van een aantal raadsleden onder aanvoering van Somers, die via geringe aanpassing het idee van standenscholen in het openbaar onderwijs wilde handhaven. Deze fractie binnen de gemeenteraad wilde niet opdraaien voor de kosten, zowel via een hoofdelijke omslag als via de schoolgeldregeling.

Ondanks het feit, dat de bestaande situatie gehandhaafd bleef, eindigde de schoolkwestie halverwege de jaren '90. Dit had o.a. te maken met de toename van leerlingen op de bijzondere scholen, die vanaf 1891 rijkssubsidie ontvingen en de komst van een R.K. school voor jongens uit de volksklasse in

1901. Ondanks de invoering van de leerplicht in datzelfde jaar was er geen sprake meer van uitbreiding van het openbaar onderwijs.